

učební texty Univerzity Karlovy

METODOLOGIE A LOGIKA VÝZKUMU V HUDEBNÍ PEDAGOGICE

Hana Váňová
Jiří Skopal

Metodologie a logika výzkumu v hudební pedagogice

Hana Váňová, Jiří Skopal

Recenzovali:

doc. PaedDr. Miloš Kodejška, CSc.

doc. PaedDr. Marie Slavíková, CSc.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

jako učební text pro Pedagogickou fakultu UK

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Třetí, aktualizované vydání

© Univerzita Karlova, 2017

© Hana Váňová, Jiří Skopal, 2017

ISBN 978-80-246-3621-4

ISBN 978-80-246-3628-3 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

ÚVOD	9
1 METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA VÝZKUMU V HUDEBNÍ PEDAGOGICE	11
1.1 Muzikologie jako věda a její disciplinární struktura	11
1.2 Společensko-hudební disciplíny a hudebněvýchovná praxe	12
1.3 Systémový přístup ke zkoumaným jevům	14
1.4 Vědecká teorie a vědecká metoda	15
1.5 Základní terminologický aparát metodologie výzkumu	15
1.6 Druhy výzkumného bádání	18
2 METODY A TECHNIKY HUDEBNĚPEDAGOGICKÉHO VÝZKUMU	20
2.1 Klasifikace výzkumných metod	20
2.2 Teoretické metody výzkumu	22
2.2.1 Analýza a syntéza	22
2.2.2 Indukce a dedukce	22
2.2.3 Modelování systémů	23
2.2.4 Historicko-srovnávací metoda	23
2.2.5 Genetická metoda	24
2.3 Empirické metody výzkumu	25
2.3.1 Pozorování	25
2.3.1.1 Cíl, objekt a předmět pozorování	25
2.3.1.2 Druhy pozorování	27
2.3.1.3 Registrace pozorovaných jevů	29
2.3.2 Experiment	31
2.3.2.1 Základní terminologie	33
2.3.2.2 Typy experimentu	34
2.3.2.3 Experimentální techniky	34
2.3.2.3.1 Technika jedné skupiny	35
2.3.2.3.2 Technika paralelních skupin	35
2.3.2.3.3 Technika rotace faktorů	36
2.3.2.4 Dokumentace experimentu	37
2.3.3 Ratingová metoda	37
2.3.3.1 Druhy škál a způsob vyhodnocování	38
2.3.4 Dotazník	41
2.3.4.1 Konstrukce dotazníku	41
2.3.4.2 Typy otázek a pravidla jejich tvorby	42
2.3.4.3 Anamnestický a zvukový dotazník	45
2.3.5 Rozhovor	47
2.3.6 Test	48

2.3.6.1 Testy hudebních znalostí	51
2.3.6.2 Prověrka hudebnosti	53
2.3.7 Sémantický diferenciál	56
2.3.8 Projektivní metoda	59
3 LOGIKA VĚDECKÉHO VÝZKUMU	61
3.1 Základní etapy výzkumné práce	61
4 TEORETICKÁ VÝCHODISKA VÝZKUMU	63
4.1 Vědecký problém, předmět a cíle výzkumu	63
4.2 Informační příprava	65
4.2.1 Funkce informačního průzkumu	65
4.2.2 Techniky informační přípravy	66
4.2.2.1 Vypracování rešerše	66
4.2.2.2 Bibliografické citace	67
4.2.2.2.1 Tištěné prameny	70
4.2.2.2.2 Elektronické dokumenty	73
4.2.2.2.3 Specifické informační zdroje	74
4.2.2.2.4 Citační styly	77
4.2.2.2.5 Generátory citací a citační manažery	78
4.2.3 Základní informační prameny hudebněpedagogického výzkumu	79
4.2.3.1 Primární informační zdroje	80
4.2.3.1.1 Monografie	80
4.2.3.1.2 Sborníky	81
4.2.3.1.3 Skripta	83
4.2.3.1.4 Odborné časopisy	84
4.2.3.1.5 Učebnice hudební výchovy a další metodický materiál	91
4.2.3.2 Sekundární informační zdroje	95
4.2.3.2.1 Hudební slovníky a encyklopedie	95
4.2.3.2.2 Hudební příručky	97
4.2.3.2.3 Hudební bibliografie	98
4.2.4 Elektronické zdroje informací	101
4.2.4.1 Základní pojmy	101
4.2.4.2 Internet	102
4.2.4.2.1 Vyhledávání na internetu	103
4.2.4.2.2 Práce s elektronickými informacemi	104
4.2.4.3 Příklady informačních zdrojů na internetu	104
4.2.4.3.1 Knihovny	104
4.2.4.3.2 Univerzity	106
4.2.4.3.3 Institute	107
4.2.4.3.4 Časopisy	109
4.2.4.3.5 Další příklady hudebních zdrojů	110
4.2.4.4 Internet a autorský zákon	111
4.3 Zpracování a třídění poznatků	112
4.4 Práce na teoretické části výzkumné zprávy	115
4.4.1 Tvůrčí přínos autora	116
4.4.1.1 Etika vědecké práce a autentické citace	117
4.4.1.2 Odkaz na citaci	118
4.4.2 Koncipování teoretické části práce	120
4.4.2.1 Historie problému a přehled současného vědeckého poznání	120
4.4.2.2 Ujasnění základních pojmů a definice problému	121
5 REALIZACE VÝZKUMU	124
5.1 Plánování výzkumu a jeho předběžný projekt	124
5.2 Stanovení hypotéz	125

5.3	Organizační zajištění výzkumu	127
5.3.1	Stanovení výzkumného vzorku	127
5.3.2	Étapy výzkumu	129
5.3.3	Metodika výzkumu	130
5.4	Zpracování získaných výsledků	131
5.4.1	Administrace výzkumných dat	132
5.4.2	Kategorizace	132
5.4.3	Analýza	133
5.4.3.1	Kvalitativní analýza	134
5.4.3.2	Kvantifikace zkoumaných jevů	134
5.4.3.2.1	Statistika v hudebněpedagogickém výzkumu	135
5.4.4	Užití tabulek a grafů	136
5.5	Verifikace hypotéz a závěry z výzkumu	139
6	VYPRACOVÁNÍ ZÁVĚREČNÉ ZPRÁVY	141
6.1	Strukturální a obsahové hledisko	141
6.1.1	Příklady strukturování diplomové práce s výzkumným zaměřením	144
6.2	Formální náležitosti	147
6.2.1	Zpracování diplomové práce na počítači	149
6.2.2	Notační programy	151
6.3	Jazyková stránka a odborný styl psaní	152
	NĚKTERÁ DOPORUČENÍ PRO DIPLOMANTY MÍSTO ZÁVĚRU	154
	BIBLIOGRAFIE	158

Věnováno mému otci doc. PhDr. Františku Sedlákovi, CSc.

Hana Váňová

ÚVOD

Vysokoškolská učebnice *Metodologie a logika výzkumu v hudební pedagogice* je určena studentům hudební výchovy všech typů studia na pedagogických fakultách s cílem orientovat je v základních etapách vědecko-výzkumné práce v hudební pedagogice a připravit po stránce metodologické na řešení bakalářské či diplomové práce s výzkumným zaměřením. Může však posloužit i studentům ostatních studijních programů, doktorandům, začínajícím vědeckým pracovníkům i učitelům v praxi, kteří se zajímají o problematiku hudebněpedagogického výzkumu a sepisují rigorózní, disertační či jinou práci s výzkumným zaměřením.

Učebnice syntetizuje obecně platné poznatky z metodologie výzkumu v pedagogice se specifikem výzkumu v hudební pedagogice a v hudební psychologii. Charakteristika těchto muzikologických oborů jako mezních vědních disciplín umožňuje využívat mezioborových přesahů, z obecných partnerských oborů přejímat terminologii i výzkumné metody a aplikovat vše v konkrétních podmínkách výzkumu hudebněvýchovné praxe.

Publikace vychází částečně ze starších skript Holas, M., Váňová, H., Duzbaba, O. *Metody a techniky výzkumu v hudební výchově* (Praha: UK, 1987), která patřila mezi sporadické tituly, zabývající se problematikou hudebněpedagogického výzkumu, a byla proto vyhledávanou literaturou v celostátním měřítku. Inovovala jsem a podstatně rozšířila své autorské partie, věnované zejména informační přípravě a zpracování teoretických východisek výzkumu i psané podobě výzkumné zprávy. Učební text byl doplněn o přehled teoretických a empirických metod výzkumu s ukázkami jejich využití v hudebně výzkumných situacích. Není od sebe přísně oddělován výzkum hudebněpedagogické povahy od hudebněpsychologického, neboť obě oblasti výzkumného zájmu spolu v praxi úzce souvisejí.

Učebnice respektuje logiku vědeckého výzkumu a je strukturována podle etap výzkumné práce. Velká pozornost je věnována možnostem získávání informací, neboť praxe ukazuje, že někteří studenti jsou nedostatečně obeznámeni se základními informačními prameny v hudební pedagogice a s techniky informační přípravy. Na tomto místě bych ráda poděkovala svému spolupracovníkovi Mgr. Jiřímu Skopalovi, Ph.D., (hudební katedra PedF Univerzity Hradec Králové), který se ujal poučení o bibliografických citacích (kapitola 4.2.2.2) a nastínil možnosti využití Internetu v etapě informačního průzkumu (kapitola 4.2.4).

Praktické rady nalezne student v kapitole věnované zpracování a třídění poznatků a koncipování teoretické část práce. Rovněž partie o realizaci výzkumu v hudební výchově jsou zaměřeny prakticky. Nezbytné teoretické minimum je dokumentováno na příkladech výzkumu hudebněvýchovné praxe, které mohou diplomantům mnohdy posloužit jako modelové situace. Jsem si vědoma toho, že kapitola věnovaná zpracování výsledků výzkumu je pojata

pouze rámcově. Podrobnější rozbor by byl velice obširný a vydal by na samostatnou publikaci. Tato situace je řešena odkazy na další odbornou literaturu a předpokládá současné studium těchto materiálů.

Teoretické i výzkumné aktivity obvykle ústí do sepsání závěrečné zprávy. Poslední kapitola učebnice (rovněž tak jako její závěr) se obrací k diplomantům a informuje je o strukturálních, obsahových, formálních i jazykových náležitostech diplomové práce, o jejím režimu i aktivitách souvisejících s obhajobou a následně pak s dalšími možnostmi hudebněpedagogického vzdělávání.

V třetím vydání této vysokoškolské učebnice je aktualizována zejména kapitola 4.2, věnovaná technikám informační přípravy, a v souvislosti s vývojem, který v současné době zaznamenávají především internetové informační zdroje i některé zdroje tištěné, kapitola 4.2.3.

Závěrem děkuji za cenné připomínky doc. PaedDr. Marii Slavíkové, CSc., z katedry hudební kultury PedF ZČU v Plzni a PaedDr. Miloši Kodejškovi, CSc., z katedry hudební výchovy PedF UK v Praze, recenzentům této učebnice.

Hana Váňová
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
katedra hudební výchovy

1 METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA VÝZKUMU V HUDEBNÍ PEDAGOGICE

1.1 MUZIKOLOGIE JAKO VĚDA A JEJÍ DISCIPLINÁRNÍ STRUKTURA

Muzikologie (hudební věda) patří do soustavy věd o umění. Zabývá se „*svébytností hudebního umění, vznikem, strukturou a funkčností hudebních projevů v jejich historické a teritoriální rozmanitosti a v jejich přírodní, psychologické a společensko-historické podmíněnosti*“¹.

Muzikologie jako kterákoliv jiná věda vystupuje v rámci veškerého vědního poznání jako ucelený, vnitřně integrovaný a logicky uspořádaný systém poznatků, výkladů, teorií a hypotéz o hudbě a o jevech, které s ní souvisejí. Snaží se vysvětlit podstatu a povahu studovaných jevů, pochopit zákonitosti, historické či příčinné souvislosti, dospět k souladu mezi objektivně existující hudební skutečností a systémem poznatků o ní.

Hudební věda vykrytalizovala v druhé polovině 19. století z řady poznatků o hudbě, obsažených v existujících oborech té doby (historie, etnografie, estetika, akustika, psychologie, fyziologie, pedagogika apod.). Vlivem pokračující **diferenciace poznání** se reflexe na hudbu ze zmíněných věd vydělily a vytvořily nový obor – hudební vědu. Po dlouhé etapě institucionalizace a profesionalizace oboru, v níž se formovaly základní vývojové linie muzikologie (hudebněteoretická, historiografická, hudebněestetická a přírodovědní), se po první světové válce počaly **specializovat** samostatné hudební disciplíny jako výraz hlubšího pronikání do hudebních zákonitostí a komunikace člověka s hudbou. Výrazným předělem ve vývoji muzikologie byl rozmach sdělovací techniky, jenž znamenal značné zvýšení společenského dopadu hudby. Muzikologie se otevřela poznatkům jiných vědních disciplín (sociologie, pedagogiky, psychologie, sémiotiky apod.) a do své systematiky zahrnula i tzv. **hraniční (mezní)** vědní disciplíny, jako je hudební estetika a sémiotika, hudební psychologie, hudební pedagogika a hudební sociologie. Diferenciace na jednotlivé muzikologické obory tedy v sobě zahrnuje i prvky **integrace**, tj. využití vnitřních souvislostí mezi vědami a vzájemných vztahů, které mají obecný význam.

Vnitřní členění muzikologie na jednotlivé disciplíny není jednotné, existují různé systematiky, závislé nejenom na autorském pojetí muzikologů, ale též na národních muzikologických školách i neustálém vývoji muzikologie jako vědy. Disciplinární struktura muzikologie, publikovaná a analyzovaná ve významném trísvarezkovém díle Hudební věda², má následující podobu:

1 LÉBL Vladimír a Ivan POLEDŇÁK aj. *Hudební věda I.–III.* Praha: SPN, 1988, s. 299.

2 Tamtéž, s. 333.

I. Teoreticko-poznávací disciplíny:

- hudební akustika,
- hudební teorie,
- hudební psychologie,
- hudební estetika a sémiotika,
- hudební sociologie,
- hudební pedagogika,
- teorie a dějiny hudební interpretace,
- teorie a dějiny notace,
- organologie,
- hudební ikonografie,
- hudební historiografie,
- hudební folkloristika,
- teorie a dějiny nonartificiální hudby.

II. Prakticko-aplikační vyústění oboru:

- popularizace hudby,
- hudební kritika,
- organizace a řízení hudebního života.

1.2 SPOLEČENSKO-HUDEBNÍ DISCIPLÍNY A HUDEBNĚVÝCHOVNÁ PRAXE

Jak uvádí Poledňák³, „muzikologie je chápána nejenom jako věda s převažujícími kognitivními cíli a funkcemi, ale též jako nástroj proměny hudební praxe (společenského uplatňování hudby). Oproštuje se tak od zbytků duchovnědních koncepcí a vystupuje jako obor společenskovedního typu“.

To je zřejmé zejména u **hudební pedagogiky**, vědy, která studuje veškeré výchovné procesy a jevy spjaté s hudbou a usiluje o **teoretickou základnu výchovy jedince v oblasti hudebního umění**. Za hudebněvýchovné působení v širším slova smyslu lze považovat jakoukoliv komunikaci s hudebním dílem, při které dochází k předávání uměleckých obsahů. Hudební pedagogika je **teorií hudební výchovy** pojímané v užším slova smyslu jako řízené, cílevědomé a plánovité osvojování hudby v různých institucích, zajišťujících všeobecnou, výběrově specializovanou či profesionální hudební výchovu. Jednou ze strukturálních složek hudební pedagogiky (kromě srovnávací a experimentální hudební pedagogiky, pedagogiky dospělých, dějin hudební pedagogiky apod.) je **didaktika hudební výchovy**, která v současné době usiluje o to stát se samostatnou vědní disciplínou.

V rámci působnosti hudební pedagogiky a didaktiky se integrují i některé z dalších muzikologických disciplín. Hudební výchova operuje s velkým množstvím poznatků z hudební teorie, hudební historie, organologie apod., které zde vystupují jako **učivo**. Hudební pedagogika tyto poznatky selektuje, integruje a hledá pedagogické dimenze jejich osvojování. Přitom vstupuje do úzkých vazeb s dalšími společensko-hudebními disciplínami (**hudební psycho-**

³ Tamtéž, s. 278.

logií, hudební sociologií a hudební estetikou), které jí pomáhají optimalizovat hudebněvýchový proces, analyzovat a hodnotit konkrétní situace podle různých kritérií apod.

Tak např. identifikaci dětské hudební tvořivosti lze realizovat z hlediska:

- *psychologického (které vnitřní předpoklady jsou zárukou úspěšných hudebně tvořivých projevů);*
- *pedagogického (jakými metodami a postupy formovat hudebně kreativní schopnosti dítěte v hudebním vyučování);*
- *sociologického (které vnější vlivy se podílejí na utváření tvořivých předpokladů i vlastních kreativních projevů);*
- *estetického (hodnocení výsledků dětské hudební tvořivosti podle předem stanovených esteticko-hudebních kritérií).*

Zvláštností těchto oborů je, jak bylo již uvedeno výše, že patří k tzv. mezním (hraničním) vědním disciplínám. Ve vztahu ke svým obecným partnerským oborům jsou zpředmětněním **vazby zvláštního a obecného**, a to tím výrazněji, čím více přejímají základní metodologická východiska, terminologii, obecné zákonitosti, výzkumné metody apod. a aplikují je na muzikologické (a zejména na hudebněvýchové) problémy.

Ve vazbě psychologie – hudební psychologie můžeme vysledovat vztahy k celé soustavě psychologických věd (vliv obecné psychologie na výklad hudebního vnímání, hudebních schopností, dovedností, tvořivých projevů apod., vývojové psychologie v otázkách dětské hudební ontogeneze, sociální psychologie při formování hudebních zájmů, postoje a vkusu, pedagogické psychologie při analýze vzniku hudebních dovedností apod.). Zajímavé však je, že opačným směrem zatím tyto vazby povětšinou neplatí. Obecná psychologie ani další psychologické obory ve své soustavě neuvádějí hudební psychologii, zaznamenána je pouze psychologie umění. Hudebněpsychologickou problematikou se zabývají spíše některé obory lékařské, např. psychiatrie, jež vzala na vědomí muzikoterapii.

Podobně je možné analyzovat vztah pedagogika – hudební pedagogika, sociologie – hudební sociologie apod., případně lze mezi tyto dvojice vsunout obecnější disciplíny, jako je např. pedagogika uměleckých oborů či sociologie umění.

Vrátíme-li se k problematice hudební pedagogiky, je možné konstatovat, že **vztah hudební pedagogiky a hudební výchovy je vztahem teorie a praxe**. Lze ho chápat jako „koloběh výměny poznatků. Každá teoretická reflexe výchovy vychází z praktických poznatků a znovu ústí do praxe“⁴. Jde tedy o vzájemnou propojenost – **předmětem zkoumání hudební pedagogiky je hudebněvýchovná praxe**, ta se však zároveň jeví jako **aplikační vyústění** tohoto vědního oboru. Současná úroveň hudební pedagogiky jako vědy je tedy závislá nejenom na úrovni **teoretických** metod vědeckého poznávání, ale zejména pak metod **empirických** (viz kapitola 2.3), bezprostředně spjatých se zkoumanou realitou – s hudebněvýchovnou praxí.

4 BURLAS, Ladislav. *Teória hudobnej pedagogiky*. Prešov: Prešovská univerzita, 1997, s. 25. Vysokoškolské učebné texty (Prešovská univerzita). ISBN 80-88885-06-X.

1.3 SYSTÉMOVÝ PŘÍSTUP KE ZKOUMANÝM JEVŮM

Rozvoj vědeckého poznání spojený s diferenciací na jednotlivé hudební disciplíny s sebou přináší pozitiva v podobě strukturovaného, uceleného systému navzájem souvisejících poznatků o jednotlivých hudebních jevech.

Systém (soustava) je obvykle vymezován jako řada elementů spjatých vzájemnými vazbami a vztahy, jako množina prvků, které jsou vzájemně uspořádané a tvoří funkční celek. Typickým rysem systému je tendence zobecňovat (neuvádějí se všechny poznatky, ale axiomy, zákonitosti, pravidla apod., které mohou být dokumentovány ukázkou konkrétních příkladů).

Každý vědní systém tvoří v dané etapě relativně uzavřený soubor poznatků, které lze považovat za náležitě ověřené, rozumově zdůvodněné a tedy i obecně platné. Souhrn podstatných vztahů mezi jednotlivými prvky systému tvoří **strukturu systému** (způsob, jak je systém organizován).

Ve struktuře systému lze rozlišit následující hlediska:

- horizontální – komponenty, které ve struktuře systému zauímají stejnou úroveň (*např. jednotlivé hudební schopnosti či dovednosti v hudební psychologii*);
- vertikální – jde o hierarchické uspořádání různých úrovní systému, a to alespoň ve třech rovinách:
 - v rovině souboru prvků, které vytvářejí určitou komponentu (*např. hudební sluch je komplexní schopnost, projevující se rozlišováním hlasitosti tónů, jejich výšky, témbra apod.*);
 - v rovině souboru komponent, které tvoří zkoumaný celek (*např. hudební činnost ke své realizaci vyžaduje celou řadu hudebních schopností, dovedností a návyků*);
 - v rovině makrosystému, kdy zkoumaný celek a jeho interakce s prostředím je zdrojem změn zkoumaného systému (*např. vliv sociokulturního okolí na rozvoj hudebnosti, následný rozvoj hudebních schopností a dovedností, zájmů, potřeb, hodnotových orientací apod.*).

Obě hlediska se často při strukturální analýze mnohých jevů střetávají.

Osobnost žáka je v psychologii osobnosti chápána jako struktura, tj. celek funkčně propojených elementů, které jsou organizovány a fungují v rámci jednotného cíle. I zde se rozlišuje dvojí strukturování:

- *horizontální (jde o skladbu souřadných elementů osobnosti, jako jsou motivy, temperament, postoje, zájmy, schopnosti apod.);*
- *vertikální (jde o geneticky odlišnou skladbu osobnostních prvků, o tzv. vrstvy osobnosti. Tou nižší je endoethymní základ, jenž zahrnuje oblast afektů, citů, nálad, pudů, žádostí a snah. Druhou vrstvou jsou pak vědomé pochody řízené žákovým „já“, kontrolovatelné a směřující k určitému cíli.*

Jak už jsme výše uvedli, tendencí mnoha vědních disciplín je vytvářet relativně uzavřené systémy poznatků.

Uzavřenost systému však s sebou nese nebezpečí úzké specializace, vytváření soustav separovaných odborných jazyků a tím i možnost izolace vědeckého poznání. Stávající systémy jsou neustále konfrontovány nejen s vývojem vlastního oboru, který reaguje na dosud nepoznané či hypotetické situace a přináší nové poznatky a závěry, ale též s vědeckými

poznatky v příbuzných i vzdálenějších disciplínách. Současné trendy muzikologie a světové vědy obecně spějí k využívání mezioborových přesahů, k multidisciplinárním vazbám spojeným s hledáním společného jazyka. Odstraněním přehrad mezi muzikologickými disciplínami je možné přistoupit ke zkoumanému jevu **komplexně, multidimenzionálně**, chápat ho jako **otevřený systém**. Pracovat v otevřeném systému znamená chápat zkoumaný jev jako všestranně propojený celek, který vstupuje do interakcí s okolním prostředím. Tato vzájemná součinnost zasahuje nejenom jev samotný a vyvolává změny v jeho struktuře, ale naopak zkoumaný celek může být modifikovaný změnou některé z částí a ve vztahu k makrosystému může působit jako determinující činitel.

Ducháčková⁵ shrnuje systémový přístup jako způsob chápání skutečnosti do čtyř výrazných rysů, které jsou zároveň metodickými algoritmy práce se systémem:

- zkoumaný objekt nazýváme jako systém plnící funkci;
- hledáme, označujeme a popisujeme jeho prvky (části) s přihlédnutím k jejich funkci (pořídíme inventář prvků);
- zjišťujeme, pojmenováváme a popisujeme vztahy, vazby a spoje mezi prvky uvnitř i vně předpokládaného systému;
- formulujeme základní pravidla (funkční principy), která ovlivňují i zabezpečují funkční vlastnosti a chování soustavy, její účinnost a účelnost.

1.4 VĚDECKÁ TEORIE A VĚDECKÁ METODA

K pochopení vztahů a zákonitostí mezi jednotlivými poznatky je třeba zpracovávat fakta do vědeckých teorií, které přispívají k porozumění obsahových souvislostí systému. **Vědecká teorie** je „*soubor či systém vzájemně souvisejících, na sebe logicky navazujících a doplňujících se tvrzení, kterými se získaná fakta objasňují, interpretují a zevšeobecňují*“⁶. Vznik vědecké teorie je podmíněn existencí příslušné **vědecké metody**, tj. „*soustavy principů, způsobů a forem získávání poznatků v podobě faktů (empiricky ověřitelných proměnných a jejich vztahů)*“⁷. Vědecká metoda tedy teorii ověřuje (bez ní by byla teorie jen hypotézou) a rovněž pro ni zajišťuje množství nových faktů. Vychází z teoretické představy výzkumníka o předmětu zkoumání, jenž určuje způsob analýzy skutečnosti, tvorbu hypotéz, koncipování výzkumných projektů apod. Teorie má tedy roli stimulující, metoda usměrňující a verifikační. Realizuje se v soustavě analytických, syntetických, induktivních či deduktivních postupů, kterými se odhalují vědecké zákonitosti a vytváří tak systém vědeckého poznání (viz kapitola 2.2).

1.5 ZÁKLADNÍ TERMINOLOGICKÝ APARÁT METODOLOGIE VÝZKUMU

Výzkum v hudební výchově lze charakterizovat jako „*plánovitě organizovanou vědeckou činnost, jejímž cílem je zkoumat a objevovat zákonitosti hudebněvýchovného procesu, hledat*

5 DUCHÁČKOVÁ, Olga. *Základy vědeckého výzkumu v pedagogice*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta, 1988, s. 17.

6 MARŠÁLOVÁ, Libuša a Oldřich MIKŠÍK. *Metodológia a metódy psychologického výskumu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990, s. 31. ISBN 80-08-00019-8.

7 Tamtéž, s. 31.

podstatné vazby, vzájemné vztahy a podmíněnost hudebněpedagogických jevů a procesů“⁸. Termín výzkum (research, Forschung, issledovanije apod.) znamená hledat, pátrat, objevovat, objasňovat. Je to systematický, kontrolovaný, empirický proces, který vede k vytváření vědeckých poznatků. Jak uvádí Ničkovíc⁹, v každém vědeckém výzkumu se střetává stránka **obsahová a metodologická**. Obsahový zřetel se vztahuje na předmět výzkumu a užší otázky, které tvoří jeho součást, metodologický se týká uplatněných metod a postupů ve výzkumné práci. Mezi tím, co se má poznat, a způsobem, jak se to poznává, existuje souvztažnost, neboť obsahové hledisko výzkumu (problém, cíl, pracovní hypotéza apod.) určuje charakteristiku použitých metod. Rovněž opačně platí závislosti – správná metodologická cesta umožňuje úspěšné probádání předmětu výzkumu.

Pojem **metodologie** je složitý a v literatuře široce vymezený obvykle jako obecná metodologie věd, tj. východiska, společná všem vědeckým disciplínám. Podle Filkorna je „*metodologie empirickou vědou, jejímž předmětem je tvoření vědy*“¹⁰. Všeobecná metodologie věd se aplikuje v jednotlivých vědních oborech a disciplínách v souladu s jejich specifickými znaky. V dřívějších pracích se hovořilo o marxistické dialektice jako všeobecné metodologii vědeckého poznání, jež umožňovala zkoumat jevy v procesu jejich vzniku a ustavičného vývoje, v jejich jednotě a vzájemných souvislostech. Pomineme-li světonázorovou orientaci, tendence nevytrhávat jevy z kontextu a chápat je jako součást složitějších systémů zůstává nadále základním metodologickým východiskem, hovoří se však o **systémovém přístupu** ke zkoumaným jevům, o **výzkumných strategiích** apod. Lze konstatovat, že termín metodologie má v podstatě dvě základní funkce:

- **je vyjádřením základního přístupu ke zkoumaným jevům**, směrem, logikou poznávání ve vědě, je logicko-gnozeologickou funkcí teorie;
- zabývá se obecnými teoretickými problémy výzkumných metod. Vystupuje tedy jako **soustava poznatků** (nauka, věda, učení) o **výzkumných metodách** jako způsobech poznávání reálné skutečnosti.

Metodologie výzkumu v hudební výchově je učení o obecných i speciálních metodách badatelské práce, jež umožňují odhalit zákonitosti hudebněvýchovného procesu.

Obecně platí, že ve výzkumu každého jevu lze vyčlenit několik **metodologických rovin**. V hierarchii heuristických principů stojí nejdříve všeobecná vědecká metodologie, dále pak metodologie jednotlivých vědních disciplín a speciální metodologická rovina potřebná k řešení daného problému.

Uved'me příklad prolínání metodologických rovin při výzkumu dětské hudební tvořivosti. Protože tvořivost je složitým a mnohostranným jevem, její identifikace vyžaduje multidimenzionální přístup, tj. využití celého souboru výzkumných metod. Všeobecnou metodologií poznání je i v této oblasti systémový přístup ke zkoumání kreativity (viz kapitola 1.3).

Další metodologickou rovinou jsou postupy, užívané běžně v obecné psychologii kreativity. Uved'me např. analýzu introspektivních výpovědí žáků, domněnky psychologů na základě genetického a biografického šetření, navozování problémových situací a jejich řešení, utvá-

8 MELKUS, Libor. Metody hudebněpedagogického výzkumu. In: Sborník *Metodologické problémy hudební pedagogiky*. Praha. Československá společnost pro hudební výchovu, 1969, s. 49.

9 NIČKOVÍČ, Radislav. *Metodológia pedagogického výskumu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968, s. 12.

10 FILKORN, Vojtech. *Úvod do metodológie vied*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960, s. 72.

ření heuristických modelů, využití baterií různých kreativních testů i běžných diagnostických prostředků (výkonových, projektivních, osobnostních apod.). Většina z těchto metod však ještě nebyla v hudebně výchovném procesu uplatněna.

Speciální metodologická rovina je pak dána povahou a zvláštnostmi konkrétního výzkumného úkolu. Nejčastějšími metodami jsou zejména přímé pozorování a přirozený experiment v podobě experimentálního vyučování, záznam tvořivých výsledků a jejich následující analýza podle předem určených speciálních kritérií, dotazník pro faktory tvůrčího klimatu, rozhovor, testy na zjišťování rozvojového stupně základních hudebních schopností, rysů hudebně tvořivého myšlení apod.

Metodika výzkumu je uplatnění jednotlivých výzkumných metod v určité hudebně výzkumné situaci. Je to „konkrétní návod, jak v daných specifických podmínkách při studiu konkrétního výzkumného problému realizovat s nejvyšší možnou efektivitou požadavky vědecké metody použitím komplexu dostupných výzkumných metod“.¹¹ Ke zkoumání stejných jevů lze volit odlišné metodiky.

Termín **metoda** (z řeckého *methodos* = cesta, postup, záměrný postup za dosažením cíle) se používá ve významu **vědecká metoda** (viz kapitola 1.4) a **metoda výzkumu**, rozuměno empirického výzkumu hudebněpedagogických jevů. V současné odborné literatuře existuje značný názorový rozptýl ve vymezení pojmů metoda pedagogického výzkumu, výzkumná technika, didaktický prostředek, výzkumná procedura apod. Podrobnou analýzu tohoto problému podal Pelikán¹² a zkonstatoval, že všichni autoři vnímají výzkumnou metodu jako obecný metodologický nástroj sloužící k získání a zpracování dat, cítí nutnost odlišit tuto obecnou metodu od konkrétních projevů jejího použití, a tudíž za dílčí projev, resp. konkretizační metody, považují výzkumnou techniku.

Výzkumnou metodou v hudebněpedagogickém procesu rozumíme tedy komplex různých poznávacích postupů a praktických operací, „souhrn všech postupů v procese bádání a výzkumu jednoho problému, zatímco jednotlivé **postupy** neboli **techniky** (jako např. techniky experimentální práce, techniky pozorování a vedení záznamů, statistické techniky apod.) jsou součástí metody...“¹³. Výzkumná metoda je „obecným metodologickým nástrojem k získání a zpracování dat, vymezujícím širší a komplexnější úhel pohledu na šetřenou problematiku, výzkumná technika je operačním nástrojem, který cíleně realizuje strategický záměr vymezený zvolenou metodou. Můžeme ji tedy považovat za dílčí, přesně limitované, konkretizované použití odpovídající metody“¹⁴.

Výzkumné techniky se obvykle opírají o nějaké materiální **výzkumné nástroje**¹⁵ (znění testů, dotazníků, různé protokoly, stupnice, nahrávky apod.), které existují v hotové formě a jsou připraveny k použití, případně si je badatel vytváří podle vlastních potřeb. Každý výzkumný nástroj by měl mít dvě základní vlastnosti:

-
- 11 MARŠÁLOVÁ, Libuša a Oldřich MIKŠÍK. *Metodológia a metódy psychologického výskumu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990, s. 40. ISBN 80-08-00019-8.
 - 12 PELIKÁN, Jiří. *Základy empirického výskumu pedagogických jevů*. 2., nezměň. vyd. Praha: Karolinum, 2011, s. 91–96. ISBN 978-80-246-1916-3.
 - 13 NIČKOVIC, Radislav. *Metodológia pedagogického výskumu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968, s. 16.
 - 14 PELIKÁN, Jiří. *Základy empirického výskumu pedagogických jevů*. 2., nezměň. vyd. Praha: Karolinum, 2011, s. 95–96. ISBN 978-80-246-1916-3.
 - 15 GAVORA, Peter. *Výzkumné metody v pedagogice: příručka pro studenty, učitele a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1996, s. 11. ISBN 80-85931-15-X.

- **validitu** (platnost, pravdivost). Zjišťuje výzkumný nástroj opravdu to, co zjišťovat má?
- **reliabilitu** (přesnost, spolehlivost). Do jaké míry jsou výsledky měření opakovatelné? Jak vypadá stupeň shody u různých posuzovatelů?

V metodologii výzkumu se objevuje i pojem **didaktický prostředek** (test, dotazník, škála, interview), sloužící ke shromáždění údajů o zkoumaném hudebněvýchovném jevu a k jeho měření. To, co však někteří autoři považují za didaktický prostředek, je v pojetí jiných chápáno jako metoda, technika měření apod. Tato nejednota se markantně projevuje např. u dotazníku. Proto je nezbytně nutné, aby diplomant ujasnil ve své práci metodologická stanoviska a přesně vymezil používaný terminologický aparát.

V současnosti proniká do pedagogiky díky sociologickým výzkumům též termín **výzkumná procedura**. V sociologii je tento termín vymezen jako „*postupnost všech operací, celkový systém činností a způsob organizace výzkumu*“¹⁶. Jde tedy nejenom o popis vlastní metodiky výzkumu, ale též organizačního zabezpečení (plán, spolupracovníci, náklady, časové trvání apod.). Tento souhrnný pojem má v podstatě obdobný význam jako pedagogický výzkum.

1.6 DRUHY VÝZKUMNÉHO BĀDÁNÍ

Termín pedagogický výzkum má obecnou platnost. V praxi se výzkum specifikuje podle různých kritérií na jednotlivé druhy, které předurčují volbu výzkumných metod. Rozlišujeme následující druhy výzkumného bádání:

- Podle **funkce** v procesu poznávání a podle **stupně obecnosti** či **konkrétnosti**:
 - výzkum **základní** (badatelský) – orientuje se na řešení klíčových teoretických problémů, není určen pro přímé využití v praxi;
 - výzkum **aplikovaný** – je zaměřen na využívání výzkumných poznatků pro řešení konkrétních problémů praxe.
- Podle **vztahu k realitě**:
 - výzkum **teoretický** – používá pouze teoretických metod poznání, nepracuje s konkrétními daty, z teoretických konstruktů vyvozuje hypotézy;
 - výzkum **empirický** – pomocí empirických metod zkoumá konkrétní jevy hudebněvýchovné praxe, pracuje s konkrétními výzkumnými subjekty.
- Podle základního **úhlu pohledu** na zkoumanou realitu:
 - výzkum **ex post facto** – badatel vychází z reality a zjišťuje příčiny a okolnosti existence jevů. Zná tedy závisle proměnné a retrospektivně hledá nezávisle proměnné, zkoumá jejich vliv na sledovaný jev;
 - výzkum **experimentální** – do průběhu sledovaných procesů se cílevědomě vnáší změny ve shodě s hypotézami a s cíli výzkumu. Ověřuje se, zda nezávisle proměnná vyvolává adekvátní změny ve sledované závisle proměnné.
- Podle **delky** a **charakteru** sledování:
 - výzkum **longitudinální** – zkoumaný jev se sleduje po delší časové období, často i po několik let. Využívá se zejména u ontogenetického sledování (vývoj řeči, schopností, psychických vlastností, učebních motivů apod.);
 - výzkum **průřezový** – zjišťuje aktuální vývojový stav sledovaného jevu v dané vývojové etapě (momentální rozvoj hudebních schopností a dovedností dítěte).

16 JADOV, Vladimír Aleksandrovič. *Sociologický výzkum*. Bratislava: Pravda, 1977, s. 50.

- Podle **vztahu ke skutečnosti**:
 - výzkum **historický** – je zaměřen na zkoumání minulého vývoje hudebně edukačních jevů;
 - výzkum **komparativní** – srovnává současný stav vývoje různých komponent hudebně výchovných systémů dvou či více zemí;
 - výzkum **prognostický** – jeho cílem je vytváření prognóz, tj. předvídajících informací o budoucím vývoji sledovaných jevů.
- Podle **prostředí realizace** výzkumu:
 - výzkum **laboratorní** – probíhá v uměle vytvořených podmínkách (např. v akustické laboratoři);
 - výzkum **terénní** – realizuje se v přirozených provozních podmínkách (např. ve třídě).
- Podle **úplnosti** postižení výzkumného předmětu:
 - výzkum **dílčí** – je prováděn obvykle jedním člověkem v rámci diplomové, dizertační a jiné práce;
 - výzkum **komplexní** – vyžaduje často týmovou spolupráci, neboť sleduje najednou více aspektů, které postihuje v rámci interdisciplinárních vztahů.

2 METODY A TECHNIKY HUDEBNĚPEDAGOGICKÉHO VÝZKUMU

2.1 KLASIFIKACE VÝZKUMNÝCH METOD

Třídění výzkumných metod a technik je podobně jako základní terminologický aparát metodologie výzkumu rozvolněné a závislé na různých autorských pojetích. Klasifikaci komplikuje též nejednota ve vymezení pojmů metoda, technika apod., projevují se i specifika jednotlivých disciplín.

*Tak např. **hudební psychologie**, jež přebírá metodologický aparát z obecných psychologických i pedagogických věd, pracuje v **empirickém výzkumu** s metodami:*

- **psychofyzilogickými** (metody převzaté z oblasti neurofyzilogie a psychofyzilogie, jako je např. měření reakčního času, tepové frekvence, změn krevního tlaku, kožně galvanického napětí apod. Tato měření se provádějí především ve výzkumu receptivních a interpretačních činností, a to pomocí speciálních přístrojů);
- **observačními** (metody založené zejména na pozorování, ať již povahy introspektivní či extrospektivní);
- **experimentálními** (zejména při výzkumu hudebního vnímání a kreativity);
- **exploračními** (výzkumné osoby žádáme o odpovědi nebo hudební reakce). Tyto metody mají funkci:
 - **diagnostickou** (zjišťujeme kvalitativní a kvantitativní rozdíly v hudebnosti jedinců);
 - **prognostickou** (rozhovor, beseda, dotazník, projektivní techniky, zaměřené na možnost dalšího formování).

Protipólem metod empirického výzkumu jsou jako v jiných disciplínách metody teoretické. Za **teoretické metody** vědeckého poznání považujeme metody, které se podílejí na vzniku **vědecké teorie** (analyticko-syntetické a induktivně-deduktivní postupy, abstrakce, zobecnování, myšlenkový experiment, modelování systémů apod.) a jež objasňují jevy též z hlediska historického, vývojového, případně srovnávají jejich pojetí v různých koncepcích.

Mezi **empirické metody** se řadí ty metody vědeckého poznání, které jsou bezprostředně spjaty s realitou, tvořící předmět vědeckého zkoumání, tj. s **hudebněvýchovou praxí** (pozorování, experiment, rozhovor, rozbor produktů činnosti, práce se získanými fakty – jejich popis, klasifikace, třídění apod.).

Mezi oběma skupinami metod nelze vést ostrou dělící čáru. Empirické metody vyžadují obecnou teoretickou průpravu či teoretickou koncepci, teorie naopak vzniká (kromě spekulá-